

segítség, amit a grúz pszichológiai iskola eredményei adnak a személyiség fejlesztésével kapcsolatos problémák megoldásához.

A korszerű pedagógiai személyiségfogalom kidolgozása során, úgy tűnik, különösen jól használhatók a beállítódással kapcsolatos azon kutatások, amelyek a szükségletek természetére, azok genezisére; az akarati folyamat és a szükségletek kapcsolatára; továbbá a magatartás-determináció törvényszerűségeire, valamint a jellem, a temperamentum és a beállítódás összefüggéseinek feltárására irányulnak, s ezen területek tartalmi és kutatásmódszertani kérdéseivel foglalkoznak.

Ezek a kutatások segítséget adhatnak a pedagógia számára olyan, *a nevelési folyamatlényegét* érintő problémák intenzívebb feltárásához, mint a magasrendű erkölcsi-társadalmi magatartás determinánsainak kialakítása; a társadalmi elvárásoknak megfelelő orientáltságú szilárd magatartási tendenciák formálása; az egyértelműen determinált, ingadozásoktól, vívódásoktól kevéssé zavart magatartás személyiségbeli feltételeinek biztosítása; a magasrendű szükségletek dominanciájának és ezzel együtt a személyiség értékes szükséglet-hierarchiájának kialakítása az etikai-társadalmi szempontból értékes magatartásmódok érvényesülése érdekében stb.

Lényegében tehát a beállítódással kapcsolatos vizsgálatok segítenek megvilágítani annak a pedagógiai folyamatnak a döntő pontjait, amely folyamat az erkölcsi társadalmi követelmények mint külső szükségletek belső szükségletekké, magatartási determinánssokká válásától a jellem kialakulásán keresztül a társadalom által igényelt magatartásmódok megjelenéséig vezet.

A kötetben a pedagógiai problémákhoz legközvetlenebbül *S. N. CSBARTSVILI* „A szükséglet és beállítódás”, valamint „A szükséglet hatása a morális és esztétikai értékek percepciójára, illetve választására” című két tanulmánya csatlakozik.

A válogatás közreadásának nyilvánvalóan nem a pedagógiai szempontok egyedüli szolgálata volt a célja. Mégis meg kell említenem, hogy a szerkesztő és munkatársai kissé bővebben is meríthettek volna a rendelkezésre álló anyagból, és több, a nevelés kérdéseivel közvetlenül foglalkozó tanulmányt is felvehettek volna a kötetbe. Olyan írásokra gondolunk, mint például *V. G. NORAKIDZE*: „Tipü haraktyera i fikszirovannaja usztanovka” című, 1966-ban Tbiliszi-ben megjelent könyvének egyes részletei, „K voproszu o formirovannii karaktyera licsonosztyi” (Moszkva, 1969.) című tanulmánya, vagy *I. T. BZSALAVA* „Ponjatyie licnosztyi i io meszto v strukture povegyenyija” (Moszkva, 1969.) című munkája.

Mindamellettt azóban öröndetes, hogy a kötet megjelenítésével mind a *MOLNÁR ISTVÁN* vezette szerkesztő bizottság, mind pedig a kiadó méltó keretet biztosított e jelentős téma bemutatásának.

BÁBOSIK ISTVÁN

HARSÁNYI ISTVÁN: AZ ISKOLAI NEVELÉS PSZICHOLÓGUS SZEMMEL

Budapest, 1972. Tankönyvkiadó. 214 oldal

Könyve bevezetésében ezt írja a szerző: „Néhány olyan kérdéscsoportot vizsgálok meg, amelyekkel irodalmunkban eddig kevésbé foglalkoztak, s amelyek hozzám közelebb állnak, és fontosságukról meg vagyok győződve.” E munka tehát nem terjed ki — címével ellentétben — az iskolai nevelés valamennyi kérdésére és problémájára. Amit viszont elénk tár, az rendkívül hasznos, világos, gondolatébresztő, meggyőző. Úgy gondolom, hogy sokunk öröme azért is mondható jogosnak, mert azon könyvek számát gyarapítja e munka, melyek elméletileg megalapozottak, a gyakorlatban felhasználhatók.

A kötetben a Bevezetés és a Befejezés között három fejezet olvasható.

Az első „Az elmélet és a gyakorlat megszgyjén” címet viseli. Ebben elsőként a pedagógusszerep tartalmi megváltozásának folyamatát mutatja be a szerző. Leírja, hogyan jutottunk el a mába, amikor a tömegkommunikációs eszközök — egyebek mellett — a pedagógus státusát és szerepét is megváltoztatták. Kiemeli, hogy mennyire fontos az élő pedagógus, a személyes ráhatás. Úgy látja, hogy „ennek a hatásfélségnek a fenntartására éppen az osztályfőnöki pozíció látszik igen alkalmasnak”. Nem véletlen tehát, hogy a könyv „osztályfőnök-központú”.

Elengedhetetlennek tartja a *kétirányú kommunikáció*, a megszólíthatóság lehetőségét. Erről — többek között — így ír: „Minél ritkábban nyílik egy gyermeknek, serdülőnek, ifjúnak alkalma arra, hogy számára fontos, esetleg éppen »mértékadó« referenciaszeméllyel megtárgyalja felmerülő problémáit, választ kapjon eldöntendő kérdéseire, annál inkább késlekedik fejlődése, s fordítva.”

Másik, a pedagógustól szintén megkívánt tulajdonságként említi „azt a fokú általános informáltságot, amelynek birtokában áttekintő képességgel felvértezett betöltheti a tömegkommunikációs információanyag megfelelő integrálójának szerepét”. Ez természetesen csak akkor válhat valósággá, ha a pedagógusra magára is jellemző a „szimultán differenciáltság és integráltság”. E könyv is bizonyítja, hogy a pedagógusnak milyen sok és sokféle kimunkált tulajdonsággal kell (vagy kellene?) rendelkeznie.

A továbbiakban „Közösségi értékjelzők nyomában” címmel olyan kritériumokat foglal össze szerzőnk, amelyek MAKARENKO nevelési gyakorlatából mutathatók ki, illetve amelyeket a szociálpszichológia fogalmazott meg. Ezeket összehasonlítva és „mindkét forrás értékes eredményeit” felhasználva a következő „közösségi értékjelzőket” sorolja fel, amelyek segítségével a gyakorlati nevelőmunkában is viszonylag megbízhatóan megállapítható, hogy az illető csoport a közösséggé fejlődése útján milyen szintre jutott el: A csoporton belüli kommunikáció. Közös múlt mutató feladatok, célok, tervek. Csoporton belüli státushierarchia és szereprendszer. Szociálpszichológiai ismeretek a közösségről. A csoportéletre jellemző interakció-típusok. Vítaszínvonal és a csoporton belüli nyilvánosságigény. A csoport érték- és attitűdrendszere. A csoport szociometriai színvonalá. Egyéni teljesítmények.

A szerző ezután „A referenciacsoportok jelentősége a nevelésben” címmel néhány elméleti és gyakorlati problémát foglal össze. Az olvasóban ezáltal még világosabb megfogalmazást nyer a viszonyítási csoportok ismeretének szükségessége, különösen akkor, ha figyelembe vesszük azon vizsgálatok eredményeit (Kolominszkij—Rozov, 1964.), amelyek „kimutatták, hogy a tanulók vonzalmi kapcsolatainak, rokon- és ellenszenvi viszonyulásainak a megítélésében a pedagógusok — saját vizsgálatok, például szociometriai felmérések nélkül — általában 60—80 százalékot tévednek. Feltehető, hogy a referenciacsoportokhoz való viszonyulásuk felismerése tekintetében sem sokkal jobb a helyzet”. Az első fejezet záró részében az osztályfőnökről, az osztályfőnöki órákról, valamint az osztályfőnök óralátogatásairól olvashatunk.

„Az osztályfőnöki óra típusai” című részben — egyebek között — így ír: „Általános alapelv az, hogy az osztályfőnöki óra minél kevésbé hasonlítson az oktatásközpontú iskolában történetileg kialakult hagyományos, didaktikai szempontú tantárgyórákhoz.” Nem mulaszthatom el a megjegyzést: milyen jó lenne, ha az ún. „tantárgyórák” sem hasonlítanának a „történetileg kialakult hagyományos” tanítási órákhoz, hiszen nemcsak az osztályfőnöki óráknak kellene más légkörűnek lennie, mint más „tantárgyóráknak”, hanem minden egyes, bármely tanítási óráknak sajátos színnel, ízzel, légkörrrel kell (kellene) rendelkeznie. Az osztályfőnöki hospitálásokhoz a szerző 17 szempontot sorol, majd megállapítja: „Ha minden osztályfőnök olyan hangsúlyt vetne erre az osztályfőnöki feladatra, amelyet megérdemel, a pedagógiai és a neveléslélektani önképzés, továbbképzés egyik legeredményesebb iskolájává válnék ez a munka.”

A könyv második fejezete — „Módszerkérdések” — a legbővebb terjedelmű. Fontos gondolattal kezdődik: „Az iskolai oktató-nevelő munkának tudományos szintű pszichológiai kutatások eredményeire kell támaszkodnia.” Ennek ma még több akadálya van. A könyv is említi néhányat. Különösen megszívtelendőnek tartom a „módszertani műhibák”-ról szóló sorokat. Arra figyelmeztetnek, hogy a vizsgálati feltételek, előírások stb. pontos megtartása vezethet csak eredményhez. Úgy tűnik, hogy néha még a „hozzáértők” is tévednek, a felkészületlenség pedig még nagyobb veszéllyel járhat! A hibák kiküszöbölése érdekében a szerző néhány javaslatot is tesz (pl. az iskolapszichológusi szakképzésre, a pedagógustovábbképzésre vonatkozóan).

Alapos részletességgel foglalkozik a „Rövid írásbeli dolgozatok neveléslélektani értékelése”-vel, mert az ember „megismerésének egyik ősi forrása írásbeli produktumaik elemzése” — írja. Több hasznos ötletet és tanácsot találhatunk az „Eseményfeljegyzések egyes tanulókról és az osztályról”, „A tanuló aktívitásának vizsgálata és regisztrálása”, és „A vitamódszer szerepe” című alfejezetekben is.

Részletesen és sokrétűen bemutatott módszer a családrajz („Iskolások családrajza mint a családi relációk és az önértékelés feltárásának eszköze”). A szerző azokat a tapasztalatokat használta fel, amelyeket 740 10—18 éves iskolással rajzoltatott családrajzok elemzése során gyűjtött. Jól látható, hogy egy vizsgálat elvégzésének milyen feltételei vannak, hogyan kell azt előkészíteni, az anyagot feldolgozni.

A harmadik fejezet címe: „Módszergyűjtemény”, amelyet így vezet be a szerző: „Valamennyi alább ismertetendő módszer magában hordozza annak a lehetőségét, hogy ne pusztá feltáró vagy személyiségmegismerési, hanem egyidejűleg személyiség- vagy közösségfejlesztő módszer is legyen.” Az első két fejezet is jól bizonyította már a szerző alapelvét: „az iskolai tanító-nevelő munkában megbonthatatlanul érzem az elméleti megalapozás és a gyakorlati megvalósítás egységét. Az előbbi nélkül nem koordinálható az iskolai munka. Az utóbbi viszont nem nélkülözheti a jó konkrét módszereket.” A harmadik fejezet újból bizonyít. Összesen 21 módszert mutat be. Vannak köztük ismertek és kevésbé ismertek, eredetiek és továbbfejlesztettek. Abban azonban megegyeznek, hogy jól felhasználhatók és jó ötleteket adnak arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet még alaposabban megismerni az embert, a csoportot, a közösséget.

A „Befejezés”-ben összefoglalja a szerző, hogy mire vállalkozott: „Könyvem csupán néhány hitelesen bemértnek érzett tereppontot jelöl meg, amelyek az alkalmazásban használható vonatkoztatási rendszerre fejleszthetők. Bizonyos látásmódot, nevelési attitűdöket ismert, amelyek segítik a pedagógusok eligazodását az iskolai nevelőmunka feladatainak megoldásában. Modelleket ad egyes neveléslektani kérdések megoldására, s talán ösztönöz az iskolai munka színvonalának emelésére.” Úgy vélem, a vállalkozás jól sikerült. A legkülönbözőbb iskolatípusok pedagógusai, főként az osztályfőnökök, nagy haszonnal forgathatják a könyvet.

SZABÓ ZOLTÁN

MÉREI FERENC: KÖZÖSSÉGEK REJTETT HÁLÓZATA

Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 402 oldal

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónak köszönhető, hogy egy olyan jelentős összefoglaló mű jelent meg a szociometria értelmezéséről, amely mind a pszichológia, mind a pedagógia elméleti művelőinek és gyakorló szakembereinek kiváló segítségét nyújt, túl azon, hogy a szociológia és a szociálpszichológia területén alkalmazható elsősorban. A kiadó nyilvánvalóan a gyakorlati élet, az üzemek és intézmények mikrovilágának, kiscsoportos alakzatainak áttekintésére, az emberekkel kapcsolatos szervezési és vezetési feladatok szociálpszichológiai eszközökkel is való megközelítésére biztatta a szerzőt e könyvének megírásakor és megjelentetésékor. Mégis, legalább ennyire alkalmazható e monográfikus munka minden fejezete az iskolák, iskolai osztályok és nevelőotthonok belső életének, mozgás-relációinak, közösségi viszonylatrendszerével feltárására és megértésére, valamint az ebből fakadó pedagógiai következtetések levonására.

MÉREI FERENC több idevágó tanulmányát már jól ismerjük, a szociometriának és tulajdonképpen a mikroszociológiának ezt a szinte teljes, a magyar és a nemzetközi szakirodalmat is magába foglaló és értékelő összegezését mégis az újdonság és a felfedezés érzetével olvastuk.

A könyv öt nagy fejezetre tagolódik. Az első rész a mikroszociológia jelenségvilágát elemzi, HENRI WALLON, JEAN PIAGET és RENÉ ZAZZO munkásságára elsősorban tekintettel. Vizsgálataikból és az intencióikra épített hazai kísérletsorozatokból tárul fel az én viszonya a másikkal és a társakhoz, a páreffektus és a pároskapcsolat dinamikája. Jelentős helyet kap ebben a fejezetben az ún. *együttes élmény* problémája, amely mindenképp a szerző nevéhez kötődik. A csoportot a verődött spontán és véletlenszerű, vagy az óvoda és az iskola által intézményesített, direkt szervezeti formákban egymás mellé került csoporttagok éppen a maguk csoportos összetevődései miatt olyan élménytöbbletbe jutnak, amelyet magános életükben, a társas relációk megannyi élménynyújtó lehetőségei nélkül nem kaphatnak meg. Ebben a közegben jelentkezik a sokoldalú személyiség sok jelentős pozitív társas kvalitása, mint pl. az engedelmesség, a parancsolás, a kezdeményezés, az azonosulás stb., amelyek nélkül a szocializáció és beilleszkedés sem képzelhető majd el. Érdekes és nem elhanyagolható részlet e vizsgálódások ismeretelméleti alapkérdésével kapcsolatos ama polémia, amely szerint a kiscsoport alapjában véve társadalmi-történeti, vagy inkább pszichikus mozgástörvényekkel magyarázható. Helyeselhető és instruktív MÉREI FERENC megállapítása, hogy „a jelenség kettős arculatú: a kiscsoport a társadalmi viszonyok meghatározó rendszerébe illeszkedik, ugyanakkor a történelmi pszichikus vezérléssel valósulnak meg”.

A második fejezetben kapunk képet arról, s ebben az értelemben az első igazán teljes és összegező ismertést, hogy MORENO miként és milyen körülmények hatására építette ki szociometriai felmérési technikáját és egész gondolatrendszerét. Szívesen olvastunk volna valamivel többet a „*reális közösség*” fogalmáról és ennek a szerző által történeti értékeléséről, annál is inkább minthogy e témában jelentős véleményeltérések mutatkoznak a hazai szakirodalomban. Úgy gondoljuk, hogy különösen azok számára jelent e fejezet hasznos és konkrét segítséget, akik maguk is szívesen készítettek szociometriai felméréseket, minthogy a könyv e fejezetében teljes áttekintést ad a szerző a szociometriailag ábrázolható alakzatokról, a szociogramról és a szociomatrixról. Újszerű a nagy kiterjedésű hálózatok szociogramjának ismertetése is. Örvendetes vállalkozás MORENO szemléletének és módszerének bírálata, amely így alkalmat teremt a hazai hasonló vállalkozások ismeretelméleti alapvetésének — az eddigi gyakorlattól sokszor eltérő — tisztább és pontosabb kezelésére.

MÉREI FERENC az elemző bírálat nyomán — amely ugyancsak példamutatóan dolgozza fel a hazai és nemzetközi irodalom kritikai észrevételeit — megteremt a hazai viszonyoknak megfelelő több szempontú szociogram elméleti alapjait és technikáját. E fontos fejezet nagyon praktikus, különböző típusú kérdőívek ismertetése mentén haladva mutatja be magát a több szem-